

итуція Республіки Узбекистан от 8 декабря 1992 г. (с последующими изменениями) // <http://www.spinform.ru/isp.htm>; 3. Конституция Республики Молдова от 29 июля 1994 г. (с последующими изменениями) // <http://www.spinform.ru/isp.htm>; 4. Конституция Республики Таджикистан от 6 ноября 1994 г. (с последующими изменениями) // <http://www.spinform.ru/isp.htm>; 5. Конституция Республики Армения от 5 июля 1995 г. (с последующими изменениями) // <http://www.spinform.ru/isp.htm>; 6. Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 г. (с последующими изменениями) // <http://www.spinform.ru/isp.htm>; 7. Конституция Азербайджанской Республики от 12 ноября 1995 г. (с последующими изменениями) // <http://www.spinform.ru/isp.htm>; 8. Конституция Украины от 28 июня 1996 г. (с последующими изменениями) // <http://www.spinform.ru/isp.htm>; 9. Конституция Республики Беларусь от 24 ноября 1996 г. (с последующими изменениями) // <http://www.spinform.ru/isp.htm>; 10. Сапаргалиев Г.С. Место и роль прокуратуры в механизме государства // Правозащитное предназначение органов прокуратуры на современном этапе: Материалы международной научно-практической конференции. Алматы, 23-24 ноября 2004 г. – Алматы: Эдельвейс, 2005 ; 11. Сафонова Т.Ю. К вопросу о правовом по-

ложении прокуратуры как государственного органа в странах СНГ (на примере республик Армения, Украина, Белоруссия, Казахстан, Кыргызстан) // Международное публичное и частное право. – 2011. – № 3.; 12. Казинян Г.С. Актуальные проблемы уголовно-процессуального законодательства в третьей Республике Армения. – Ереван, 1999.; 13. Руденко Н.В. Прокуратура Украины в свете реализации положений новой Конституции Украины // Государство и право. – 1997. – № 6.; 14. Щерба С.П., Решетников Т.А., Зайцев О.А. Прокуратура в странах СНГ. – М.: Экзамен, 2007; 15. Тertiшник В. Концептуальні аспекти прокурорського нагляду // Вісник Прокуратури. – 2002. – № 6; 16. Косята М. Независимость прокуратуры и прокуратура: сущность и гарантии // Законность. – 2001. – № 2; 17. Корж В. Реформирование органов прокуратуры Украины: Проблемы законодательства практики // Законность. – 1998. – № 11; 18. История прокуратуры в документах; www.law.vl.ru; 19. Калдыбай Уулу Мирлан. Прокурорский надзор за исполнением законов в уголовно-процессуальной деятельности органов предварительного расследования: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2004.

Єльцов М.В.

учень IV курсу Черкаського гуманітарно-правового ліцею

Джолос С.В.

к.ю.н., ст. викл. кафедри загально-правових дисциплін Черкаського факультету Національного університету «Одеська юридична академія»

МОДЕЛІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ ПОДІЛУ ВЛАДИ У ДЕРЖАВАХ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ

Процеси політично-правового розвитку України відбуваються в загальному контексті європейських політичних процесів, однією з властивостей яких є перехід від авторитаризму до демократії [1; 2]. Для нашої держави становить особливий інтерес досвід країн Центральної і Східної Європи (далі – ЦЄ), в сфері досягнення ними т.зв. «копенгагенських критеріїв» демократії. У зв'язку з вищезазначеним, метою даної наукової розвідки є аналіз різних моделей реалізації принципу поділу влади в державах ЦЄ і шляхів впровадження кращого досвіду в процесі державогенезу в Україні.

Останнім часом почастішали звернення вчених саме до європейського досвіду становлення

сучасної моделі поділу влади, яка є одночасно й ефективною, і демократичною [3; 4]. Наголос робиться на важливості досвіду ближчих до України не тільки географічно, а й з точки зору політико-правових традицій країн Центрально-Східноєвропейського регіону [5; 6].

Падіння соціалістичних режимів як в Україні, так й у країнах ЦЄ відкрило простір для конституційної творчості та інституціоналізації демократичних моделей поділу влади. Країни регіону прагматично поставилися до досвіду західних демократій. Державотворчий досвід країн Західної Європи зумовив значущість парламентів практично у всіх країнах регіону та відмову від президентських форм правлін-

ня. Тенденція до домінування парламенту простежується у країнах, що входили свого часу до складу Австро-Угорщини (Чехія, Словаччина, Угорщина). Такий статус парламенту демонструє значну відмінність сучасної стадії інституціоналізації моделі поділу влади в цих країнах від українського досвіду, що не характеризується континуїтетом та стійкою державно-правовою традицією поділу влади.

Зазначимо, що тенденція до формування сильного інституту президентства найбільш яскраво виражена в південно-балканських країнах. Порівняно новий для деяких країн регіону інститут президента був уведений легітимним шляхом чи легітимізований референдумами або рішеннями Установчих Зборів, парламентів. У ході конституційного процесу відбувалося узгодження позицій основних політичних сил, і чим активніше використовувалися консенсусні процедури і механізми, так звані «круті столи» [7], тим міцнішою та відкритішою виявилася система «розподілення влади».

У тих країнах, де здавна пріоритетні владні повноваження належали парламенту, але існували важелі посилення впливу президента, і тепер існує тенденція посилення його ролі.

У тих країнах, де традиційно були сильні повноваження президента, відбувається посилення ролі парламенту (Польща, Хорватія, Албанія). Не можна однозначно оцінити результати конституційної реформи 2001 р. у Словаччині, де помітна тенденція до зміцнення парламентаризму [8, 95].

На характер створених конституцій та їх вдосконалення значний вплив чинить те, який саме інститут, президент або парламент, був головним у процесі розробки конституції. Ці сили враховували майбутню власну роль.

Чим значнішою була роль компартії (або її колишніх функціонерів) у ході інституційних змін, тим сильнішим був новостворений інститут президентства, а чим вищою була роль колишніх дисидентів, тим сильнішим ставав парламент [9, 428]. Тому логічною є ситуація в Україні, де парламентаризм від початку зазнав істотного обмеження.

Вплив президентів посилюється слабкістю, неструктурованістю парламенту, нестабільністю уряду та за умов виникнення військових конфліктів (прикладі – С. Мілошевич в колишній Югославії, Ф. Туджман у Хорватії, Р. Караджич

у Республіці Сербській) [10, 23], а також коли глава держави є лідером партії, що контролює парламентську більшість, як, наприклад, в Албанії за президентства С. Беріші [11].

Президентам країн ЦСЄ належить чимало повноважень в питаннях формування органів влади: вони призначають суддів, пропонують парламентам кандидатури Генерального прокурора та голови Нацбанку, за пропозицією уряду призначають дипломатичних представників та координують зовнішню політику. Найширші повноваження в номінаційній сфері мають президенти Польщі, Хорватії, Албанії, Угорщини, Болгарії, Сербії. Як правило, президенти можуть створювати консультативні і координаційні органи.

У Хорватії, Болгарії, Румунії, Словаччині, Польщі, Сербії, Чорногорії, Албанії та Україні президенти мають право скликання референдуму, що є інструментом впливу на парламент [11].

Досить широкою є нормотворчість президентів у країнах ЦСЄ. Вони мають право вето, законодавчої ініціативи, звернення до конституційного суду, розпуску парламенту [12, 38].

Часто президенти країн ЦСЄ мають «приховані повноваження», які реалізуються в умовах війни, надзвичайного стану, неможливості функціонування парламенту. Такі повноваження найміцніші у президентів Хорватії, Польщі, Сербії, Албанії, Угорщини. Водночас вони характерні для президентів Росії та України за звичайних умов.

Важливою є проблема інституту імпичменту президентів країн ЦСЄ, який ініціюється парламентами, як правило, кваліфікованою більшістю голосів (Болгарія, Македонія, Угорщина, Хорватія) [12, 40]. У більшості випадків процедуру імпичменту 2/3 голосів порушує парламент (у двопалатних парламентах вимагається більшість в обох палатах), а остаточне рішення приймає Конституційний Суд (у Польщі – спеціальний Державний трибунал). В Албанії, Польщі, Словаччині і Болгарії процедура імпичменту спрощена, а у Словаччині можливий імпичмент президента через його відкликання народом [11].

За своєю внутрішньою структурою парламенти в більшості країн ЦСЄ однопалатні, що відповідає традиції досоціалістичних часів (коли двопалатний парламент визнавався доречним тільки у федеративних країнах). Лише в Угорщині, Польщі, Румунії, Чехословаччині раніше функціонували двопалатні парламенти. Після падіння

комуністичних режимів двопалатна система була відновлена в Польщі і Румунії. В Угорщині після певних коливань відновлювати верхню палату не стали. Конституція Чехії передбачає двопалатний парламент [11].

Бікамералізм парламентів країн ЦСЄ дещо ускладнює законодавчий процес і послаблює парламент, але сприяє ретельнішій підготовці законів і більшій виваженості рішень (у т.ч. завдяки узгоджувальним процедурам між палатами парламенту, урядом і президентом).

Загалом, за обсягом повноважень парламенти можуть бути класифіковані на парламенти необмеженої, відносно та абсолютно обмеженої компетенції, при чому, у ЦСЄ всі парламенти є парламентами відносно обмеженої компетенції, адже вони позбулися притаманного соціалізму «всевладдя рад», але і не стали цілком обмеженими, що нівелювало би їх значення. При цьому парламенти Албанії, Естонії, Латвії, Угорщини, Словаччини мають більш істотні повноваження у порівнянні з іншими країнами [11], що в поєднанні з непрямим порядком обрання президента та парламентським способом формування системи органів виконавчої влади дає змогу говорити про їхню переважно парламентську орієнтацію.

У балканських країнах парламенти слабкі й малоефективні. Часто їх функціонування ускладнюється протидією опозиції, як, наприклад, у Сербії і Хорватії, де міцна президентська влада і відповідна партійна система є причинами слабкості парламенту [13, 40-42].

В усіх країнах ЦСЄ, крім Македонії, Боснії і Герцеговини, за Конституцією президент має право розпуску парламенту (якщо не сформовано парламентську більшість чи є конфлікт між урядом і парламентом тощо).

Так, розпуск парламенту в Албанії та Болгарії пов'язаний з трикратною неможливістю парламенту призначити прем'єра. В Угорщині розпуск парламенту можливий лише у випадках, якщо парламент одного скликання протягом 12 місяців принаймні у 4 випадках відмовить у довірі уряду, або якщо в разі припинення повноважень уряду кандидатура Прем'єр-міністра, запропонована президентом, не буде обрана протягом 40 днів. Водночас, перед розпуском парламенту президент зобов'язаний проконсультуватися з главою уряду, головою парламенту та керівниками депутатських груп [11].

Так само Президент Румунії лише після консультацій з головами палат парламенту і лідерами парламентських груп вправі розпустити парламент за відсутності вотуму довіри, необхідного для формування уряду.

Іноді можливість розпуску парламенту, як у Литві, впливає з відповідного рішення референдуму [11].

Відповідно до Конституції Чехії, палата депутатів може бути розпущена президентом, коли вона не висловила довіри уряду, голову якого президент призначив за пропозицією голови палати депутатів; не прийняла протягом 3 місяців постанову по урядовому законопроекті, з обговоренням якого уряд пов'язує питання про довіру; сесія палати депутатів була перервана на більш тривалий час, аніж це допускається; палата нездатна протягом більше 3 місяців приймати рішення, хоча її сесія і не переривалася, і в цей час вона повторно скликала на засідання. Палата депутатів не може бути розпущена протягом останніх 3 місяців строку її повноважень [11].

Відповідно до Конституції Словаччини президент може розпустити парламент, якщо він протягом 6 місяців не схвалив програмну заяву уряду, або не прийняв урядовий проєкт, з яким уряд пов'язує висловлення довіри, якщо парламент більше 3 місяців не може приймати рішення чи коли парламент не збирається на засідання понад встановлений Конституцією строк. Парламент не може бути розпущений в останні 6 місяців своїх повноважень, у період війни, воєнного чи надзвичайного стану. Президент розпускає парламент за негативними результатами референдуму щодо відставки президента [11].

Найбільші можливості для розпуску парламенту мають президенти Хорватії, Сербії і Болгарії, а найменші і майже гіпотетичні – президенти Словенії і Угорщини. У Болгарії президент при розпуску парламенту може призначити безпартійний службовий уряд [12, 38].

При цьому, у жодній країні надане президенту право не є абсолютним, воно обмежене пересторогами, які унеможливають тривалу відсутність парламентських інституцій і запобігають узурпації влади. Порівняно з українською, європейські моделі з цього питання більш гнучкі та дієві.

Своєрідним є і порядок формування уряду та інших органів виконавчої влади у державах ЦСЄ. В усіх країнах регіону президент пропо-

нує парламенту кандидата у прем'єр-міністри або ж призначає його з наступним затвердженням у парламенті. Право остаточного затвердження керівника уряду належить парламенту, інші члени уряду затверджуються ним, як правило, єдиним списком при отриманні вотуму довіри, або ж призначаються президентом на пропозицію глави уряду. Остання модель подібна з українським варіантом формування уряду. Водночас звернемо увагу, що в жодній країні ЦСЄ президенти не наділені правом самостійно визначати склад уряду, хоча там, де глава держави призначає міністрів за поданням Прем'єра, він може відмовитись затверджувати деякі кандидатури [11].

Характерною для країн ЦСЄ є роль парламентської більшості в призначенні глави та складу уряду [11]. Так, в Албанії президент призначає прем'єр-міністра на пропозицію парламентської більшості. Міністри призначаються і звільняються президентом Албанії за поданням прем'єра, а кожне призначення розглядається парламентом. Іноді конституційно закріплюється обов'язок президента провести попередні консультації з парламентськими фракціями і групами. Такий порядок діє, зокрема, в Словенії та Болгарії.

Відповідно до Конституції Угорщини, Прем'єр-міністра обирають Державні збори за пропозицією Президента більшістю голосів. Державні збори одночасно приймають програму уряду. Міністрів за пропозицією прем'єра призначає і звільняє Президент [11].

У Латвії Президент призначає прем'єр-міністра, а прем'єр-міністр, у свою чергу, призначає Раду Міністрів за погодженням з парламентом [11].

За Конституцією Чехії, Президент призначає голову уряду та, за його пропозицією, інших членів уряду. Не пізніше 30 днів після свого призначення Уряд повинен постати перед палатою депутатів щодо довіри. Якщо Палата депутатів не виявить довіру уряду, Президент республіки призначає голову Уряду за пропозицією голови Палати депутатів. В інших випадках Президент за пропозицією голови уряду призначає і відкликає інших членів уряду та доручає їм керівництво міністерствами й іншими відомствами [11].

У Словаччині Президент має повноваження щодо призначення керівника уряду, беручи до уваги політичну ситуацію. Інших членів уряду він призначає за поданням прем'єр-міністра.

За пропозицією голови уряду президент не зобов'язаний звільняти міністрів [14].

Дещо інша ситуація спостерігається при формуванні уряду у Польщі. Персональний склад уряду формується президентом: прем'єр-міністра призначає президент, а за поданням прем'єра призначається склад Кабінету Міністрів. Участь парламенту у формуванні уряду полягає у схваленні чи не схваленні запропонованої Прем'єром програми діяльності (у разі не схвалення програми формується новий склад уряду) в досить стислий термін — протягом 14 днів з моменту складання присяги. Якщо президент протягом 14 днів не сформував персональний склад уряду, сейм самостійно, без схвалення президентом, формує уряд і призначає його простою більшістю голосів [11].

Подібний механізм регулювання відносин «парламент — уряд — президент» визначений в Конституції Литви. Президент за згодою сейму призначає і звільняє прем'єра, за поданням останнього затверджує і звільняє міністрів. Парламент республіки висловлює вотум довіри сформованому уряду через схвалення поданої ним програми діяльності [11].

Подібним способом визначено механізм формування уряду Конституцією Румунії: президент пропонує парламенту кандидатуру прем'єр-міністра після консультацій з партією більшості в парламенті, у разі відсутності такої більшості з партіями, представленими в парламенті. Кандидат формує персональний склад уряду і представляє урядову програму парламенту. Уряд вважається сформованим після одержання схвалення обома палатами.

Важливим інститутом у системі «стримувань і противаг» є інститут відповідальності уряду. Уряд відповідальний перед парламентом в Албанії, Болгарії, Боснії та Герцеговині, Словаччині, Угорщині, Латвії, Македонії, Румунії, Сербії, Чорногорії. Конструктивний вотум недовіри передбачений у Словенії і Польщі. Зокрема, сейм Польщі може також ініціювати питання про довіру уряду — у разі винесення вотуму недовіри, уряд іде у відставку. Передбачена й індивідуальна відповідальність членів уряду перед нижньою палатою парламенту (висловлення вотуму недовіри стає причиною для відставки міністра). Уряд складає повноваження перед новообраним складом сейму. У Литві, Хорватії, Чехії уряд відповідальний перед парламентом і президентом,

проте вагоміше значення має його оцінка парламентом [11].

Заслуговує на увагу й порядок формування Конституційного суду у країнах ЦСЄ, який представлений трьома моделями: узгоджене формування Конституційного Суду (надалі КС) президентом і парламентом; формування КС президентом, парламентом і з'їздом суддів (модель України); формування КС парламентом.

За першою моделлю формуються конституційні суди Албанії, Словаччини, Словенії. Зокрема, КС Албанії призначається президентом за згодою парламенту (у Чехії – президентом за згодою верхньої палати – Сенату). У Словаччині діє зворотна процедура: президент призначає суддів КС за пропозицією парламенту. У Словенії КС обирається парламентом за пропозицією Президента [11].

У Болгарії діє друга модель: одну третину КС обирають Народні збори, одна третина призначається Президентом і одна третина обирається на загальному зібранні суддів Верховного касаційного і Верховного адміністративного судів.

Третя модель діє в Польщі, де Конституційний трибунал формується Сеймом [11].

Останнім часом посилюються гарантії незалежності судової влади, що слугує збалансуванню відносин законодавчої і виконавчої влади. Порядок призначення суддів передбачає участь президента, парламенту і суддівського корпусу [15, 19]. Дещо узагальнено, за першою моделлю судді узгоджено призначаються президентом і парламентом (Албанія, Словенія); за другою – президентом чи парламентом спільно з вищою радою юстиції чи судовою радою (Польща, Словаччина); за третьою – спеціалізований конституційний орган самостійно формує суддівський корпус без участі президента чи парламенту (Болгарія) [11].

Нетиповим для країн ЦСЄ є одноособове призначення суддів президентом, як у Румунії та Чехії, адже в цьому випадку судова гілка влади ставиться у залежність від глави держави.

Наведені факти свідчать, що в умовах трансформації у деяких країнах (Чехія, Хорватія, Україна) моделі поділу влад сьогодні домінують збалансовані демократичні механізми, хоча їх риси у низці випадків відрізняються від класичних президентських, напівпрезидентських і парламентських моделей. Зокрема, як вказував В.Є. Чиркін, нині виникають нові форми від-

носин між гілками влади, які не завжди набувають конституційного оформлення [16, 115].

Тож, підсумовуючи викладене, щодо основних рис різних моделей реалізації принципу поділу влад у державах ЦСЄ варто вказати на наступне:

1. Польща, Словаччина, Румунія, Болгарія, Сербія, Чорногорія, Хорватія, Литва можуть бути віднесені до такого типу поділу влади, що є проміжним варіантом між моделями президентської і парламентської республіки, при цьому різні країни Східної Європи більше наближені до французької президентської моделі.

2. Обсяг повноважень парламенту є найбільш відповідним до класичних моделей парламентської республіки у Македонії і Словенії. Тим не менше, там президенти обираються населенням, але не мають вирішального впливу на формування уряду і права на розпуск парламенту. Македонські власті називають країну «парламентською демократією з окремими елементами президентської республіки», але влада президента Македонії ґрунтується швидше на неформальному впливі з нормативної точки зору парламентаризму.

3. Особливий, тимчасовий тип, являє собою Албанія, де президент став обиратися парламентом. При цьому президент має безпосередній вплив на формування уряду і володіє іншими важливими повноваженнями, у тому числі правом розпуску парламенту.

4. Окремий, але, вочевидь, тимчасовий тип поділу влади, має Боснія і Герцеговина, де існує колегіальний глава держави (Президія), що обирається населенням, при цьому є уряд, але немає інституту дострокових виборів Президії, фактично не існує права на розпуск парламенту, є обмеження на повторне обрання до Президії, кожен член якої має свого заступника (фактично віце-президента). Президія має широкі повноваження, однак вони обмежуються необхідністю досягнення консенсусу між усіма його членами при прийнятті рішень.

5. Модель поділу влади, найближча до парламентських республік із президентом, що обирається парламентом, склалася в Угорщині, Чехії, Латвії, Естонії. Але й при цьому повноваження і вплив на систему органів державної влади у президентів Угорщини, Естонії і Чехії набагато більші, ніж у класичних парламентських республіках.

Різноманітність моделей поділу влади в країнах ЦСЄ та тенденція до широкої типологічної схеми, поряд із спробами конституційних реформ (Польща, Словаччина, Сербія, Чорногорія, Албанія та ін.) відповідає концепції поширення в постсоціалістичному світі нетипових, гібридних, перехідних форм правління та адекватних їм моделей поділу державної влади, що співпадає з розширенням варіативності самих цих моделей [216, 111]. Відтак, проведені дослідження дали змогу показати реальну варіативність вищенаведених моделей та виявити відмінності між основними типами, а також вказати на ключові суперечності, які мають значення для формування неklasичної моделі поділу влади в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гельман В.Я. Трансформация в России: политический режим и демократическая оппозиция. – М.: МОНФ, 1999. – 240 с.;
2. Сухонос В. Аналіз державного режиму: термінологія, класифікація та характеристика в постіндустріальну епоху // Підприємництво, господарство і право. – 2002. – № 12. – С. 10-14.;
3. Журавський В. С. Парламентаризм в Україні та європейський досвід // Держава і право: 36. наук. праць. Юридичні і політичні науки. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Спілка юристів України, 2001. – Вип. 11. – С. 101-107.;
4. Суворов В. Разделение властей: проблемы использования зарубежного опыта // Право и жизнь. – 1994. – № 5. – С. 5-10.;
5. Каротерс Т. Помощь Запада становлению гражданского общества в Восточной Европе и бывшем Советском Союзе // Конституционное право: восточноевропейское обозрение. – 2000. – № 1 (30). – С. 15-19.;
6. Шайо А. Вступление в ЕС и его влияние на конституционный строй новых членов // Конституционное право: Восточноевропейское обозрение. – 2004. – № 1. – С. 2-12.;
7. Мачкув Е. Преобразование коммунистического тоталитаризма и посткоммунистическая системная трансформация: проблемы, концепции, периодизация // Полис. – 2000. – № 4. – С. 38-59.;
8. Лемак В.В. Адаптація конституційної системи Словацької Республіки до вимог європейської інтеграції (реформа 2001 р.) // Держава і право. – Вип. 18. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2002. – С. 93-98.;
9. Мілова М.І. Політико-владні інститути України та Болгарії: порівняльна характеристика // Держава і право. Юрид. і політ. науки: 36. наук. пр. – 2002. – Вип. 16. – С. 425-431.;
10. Кынев А.В. Институт президента в странах Центральной и Восточной Европы. Сравнительный анализ: автореф. дис... канд. полит. наук. – М.: МГУ им. М.В. Ломоносова, 2002. – 29 с.;
11. Конституции зарубежных государств [Электронный ресурс] – Режим доступа до документа: http://constitution.garant.ru/DOC_4000.htm;
12. Головатенко В.І. Деякі аспекти інституціоналізації статусу президентів постсоціалістичних країн // Вісник КНУ ім. Т. Шевченка. – Серія «Міжнародні відносини». – Вип. 9. – К.: Видавничий центр «Київський університет», 1998. – С. 37-40.;
13. Васович В. Переход к демократии в посткоммунистических странах (парадоксы перехода-демократизации) // Вестник Московского университета. – Сер. 18. – Социология и политология. – 1998. – Т. 2. – С. 19-48.;
14. Юза П. Конституционный институт президента Словацкой Республики // Обозреватель – Observer. – 1997. – № 10. [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.rau.su/observer/N10_97/10_13.htm;
15. Бартоле С. Организация судебной власти в Центральной и Восточной Европе // Конституционное Право: Восточноевропейское Обозрение. – 1998. – № 3 (24). – С. 18-25.;
16. Чиркин В.Е. Нетипичные формы правления в современном государстве // Государство и право. – 1994. – № 1. – С. 109-115.